

marife

dini arařtırmalar dergisi
Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 22 • sayı / issue: 2 • kiř / winter 2022

Kâsım b. Kutluboğa'ya Nisbet Edilen Uydurma Bir Metin: Menâkıbu Ebî Hanîfe

A Fabricated Text Attributed to Kâsım b. Kutluboğa: Menâkıbu Ebî Hanîfe

Ünal Şahin

Arş. Gör. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Res. Assist. PhD., Artvin Çoruh University, Faculty of Theology
Artvin / Türkiye
unalsahinn29@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-6741-4943>

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.33420/marife.1144857

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliř Tarihi: 15.09.2022
Accepted / Kabul Tarihi: 25.11.2022
Published / Yayın Tarihi: 30.12.2022

Cite as / Atıf: Şahin, Ünal. "Kâsım b. Kutluboğa'ya Nisbet Edilen Uydurma Bir Metin: Menâkıbu Ebî Hanîfe". *Marife* 22/2 (2022): 843-868. <https://doi.org/10.33420/marife.1144857>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) International License." / "Bu makale Creative Commons Atıntı-GayriTicari-Türetilemez 4.0 (CC BY-NC-ND 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır."

e-ISSN: 2630-5550

<https://marife.org/tr/>

Kâsım b. Kutluboğa'ya Nisbet Edilen Uydurma Bir Metin: Menâkıbu Ebî Hanîfe

Özet

Tabakât eserlerinin kaleme alınması ile ilgili birçok sebep belirtilmektedir. Fukaha biyografilerini ele alan eserlerde genellikle mezhep fakihlerinin hayat öyküleri, eserleri ve mezheple ilişkisi bir araya getirilmiştir. Dört mezhep imamı için yazılan birçok biyografi bulunmakla birlikte mezhepte öne çıkan kimseler için de müstakil biyografik eserler kaleme alınmıştır. Hanefî mezhebinin kurucu imamları olan Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Züfer (ö. 158/775), Ebû Yusuf (ö. 182/798), İmam Muhammed (ö. 189/805) ve Hasan b. Ziyâd (ö. 204/819) için de mezkûr durum söz konusudur. Hanefî mezhebindeki tabakât müelliflerinin önde gelen simalarından birisi de İbn Kutluboğa'dır (ö. 879/1474). İbn Kutluboğa'nın es-Sikât ve Tâcü't-terâcim eserleri onun alandaki otoritesini göstermesi bakımından yeterlidir. Bu makalede İbn Kutluboğa'ya nisbet edilen Menâkıbu Ebî Hanîfe isimli metin ele alınmış ve bu risalenin İbn Kutluboğa'ya ait olmadığı ispatlanmaya çalışılmıştır. Mezkûr eser son dönem kimi çalışmalarda İbn Kutluboğa'ya nisbet edilmişse de bu nisbet ne İbn Kutluboğa'nın öğrencisi Sehâvî (ö. 902/1497) ne de onun sonrasındaki tabakât müellifleri tarafından zikredilmiştir. İbn Kutluboğa'ya ait olarak verilen kütüphane kayıtları ise yazma eserlerin genellikle müstensihler tarafından oluşturulan ve zahriyye olarak nitelendirilen ilk sayfasında yer alan bilgilerden hareketle yapılan nisbetlerdir. Menâkıbu Ebî Hanîfe'nin İbn Kutluboğa'ya aidiyetindeki otantiklik ve müellifin neden böyle bir metin ele aldığı çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Bu tarz metinlerin üretilmesindeki ana saiklerin neler olabileceği üzerinde durulmuş ve apokrif metinler için oluşturulan tenkit safhalarıyla eser inceleme konusu edilmiştir. Mezhebî faktörler, kazanç vesilesi, kaynakların tahrifi, yeni bir tarih inşası ve daha birçok sebep bu tarz metinlerin telif gayesi olabilmektedir. Bu açıdan apokrif metinler ile hadis uydurma sebeplerinin birçok noktada benzerlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Söz konusu eser, iç ve dış tenkit safhalarına tâbi tutularak farklı açılardan incelenmiştir. Özellikle dış tenkit safhaları metne uygulanmış devamında ise iç tenkit süreci metin üzerinden işletilmiştir. Oluşturulan tenkit safhaları apokrif olduğu düşünülen metinler için tarihçiler tarafından da tatbik edilmiştir. Bu tarz metinlerde özellikle tarihsel veriler büyük önem arz etmektedir. Zira bu veriler metnin birkaç açıdan tutarlık ve sağlamlığını ortaya koymaktadır.

Menâkıbu Ebî Hanîfe'de ferağ veya istinsah kaydına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Zikri geçen eserde mevcut verilerden hareketle eserin yazım tarihine, yazıldığı coğrafyaya ve kaleme alınma gayesine dair genel çıkarımlarda bulunulmuştur. Eserin İbn Kutluboğa'ya ait olmadığı ispat edilmeye çalışılırken, Menâkıbu Ebî Hanîfe'deki bilgiler gerek müellifin diğer eserleriyle gerekse farklı kaynaklarla karşılaştırılarak incelenmiştir. Oluşturulan tahlil safhalarıyla bu ve benzeri metinler için uygulanabilecek yöntemle işaret edilmiş ve eserdeki bilgilerin kategorik tasnifine gidilmiştir. Hanefî mezhebinin üç imamı hakkında nakledilen tarihsel yanlışlıklara işaret edilmiştir. Bunlarla beraber özeldir İmam Züfer'in biyografisinde yer alan bilgilerin sıhhati problemine dikkat çekilmiştir. Nakiller İbn Kutluboğa'nın diğer kitapları ve alanda kabul görmüş eserler üzerinden yapılmıştır. Eser birçok tarihsel hata, nakillerde problem, diğer kaynaklarda yer almayan bilgiler, farklı mezhep imamları için aktarılan bilgilerin Hanefî mezhep imamları için uyarlanması ve daha birçok yanlış bünyesinde barındırmaktadır. Mezhepte otorite isimlerden olan ve eserlerindeki titizliğiyle ön plana çıkan İbn Kutluboğa gibi bir âlimin çok basit denebilecek yanlışlara düşmesi muhtemel gözükmemektedir. Menâkıbu Ebî Hanîfe isimli çalışmanın Hanefî mezhebinin dirayetli ve kudretli âlimlerinden İbn Kutluboğa gibi bir âlimin kaleminden çıkmayacağını ortaya konması ile bir anlamda onun sırtından vahim hatalar barındıran bu eserin yükü kaldırılmış olacaktır.

Anahtar kelimeler: Fıkah, İmam Züfer, İbn Kutluboğa, Menâkıbu Ebî Hanîfe, Tabakât

A Fabricated Text Attributed to Kâsım b. Kutluboğa: Menâkıbu Ebî Hanîfe

Summary

Many reasons have been stated for writing Tabakat (biography) works in the literature. The life stories of the fuqaha of the sect, their works, and their relationship with the sect are usually revealed in the works dealing with the biographies of the fuqaha. Although many biographies have been written for the imams of four sects, individual biographical works have been written for prominent people in the sect, including the founding imams of the Hanafi sect, Abu Hanifa (d. 150/767), Imam Zufar (d. 158/775), Abu Yusuf (d. 182/798), Imam Muhammad (d. 189/805) and Hasan b. Ziyâd (d. 204/819). Ibn

Kutluboğa (d. 879/1474) is one of the prominent tabakat authors in the Hanafi sect. Ibn Kutluboğa's works, es-Sikât and Tâcü't-terâcim, are sufficient to manifest his authority in the field. In this article, the text named Menâkıbu Ebî Hanîfe, which is attributed to Ibn Kutluboğa, is discussed, and it is tried to prove that this text does not belong to Ibn Kutluboğa. Although the work mentioned above has been attributed to Ibn Kutluboğa in some recent studies, it has not been mentioned by either Ibn Kutluboğa's student, Sehâvî (d. 902/1497), or the later tabakât authors. The library records given as belonging to Ibn Kutluboğa are based on the information on the first page of the manuscripts, which are generally created by the copyists and described as "zahriyya". The authenticity of Menâkıbu Ebî Hanîfe's belonging to İbn Kutluboğa and why the author dealt with such a text constituted the main subject of the study. The main motives in the production of such texts have been emphasized, and the work has been examined with the criticism phases created for apocryphal texts. Sectarian factors, means of gain, falsification of sources, construction of a new history, and many other reasons can be the copyright purpose of such texts. In this respect, it is possible to say that the apocryphal texts and the reasons for fabricating hadith are similar in many respects. The mentioned work has been examined from different perspectives by subjecting it to the stages of internal and external criticism. Firstly, the external criticism phases were applied to the text, and then the internal criticism process was operated over the text. Historians also applied the created criticism phases for the texts thought to be apocryphal. Especially historical data is of great importance in such texts because the data reveal the consistency and robustness of the text in several aspects. In the work named as Menâkıbu Ebî Hanîfe, no information is revealed about the record of the end (ferâğ) or copying, resulting in many problems.

Based on the available data in the mentioned work, general inferences have been made about the writing date of the work, the geography in which it was written, and the purpose of writing. While trying to prove that the work does not belong to Ibn Kutluboğa, the information in Menâkıbu Ebî Hanîfe has been examined by comparing it with other works of the author and with different sources. With the created analysis phases, the method that can be applied for that text and similar texts was pointed out, and the information in the work was classified categorically. Historical inaccuracies about three imams of the Hanafi school were pointed out. In addition, the problem of the authenticity of the information in Imam Zufar's biography was emphasized in particular. The transfers were made on the other books of Ibn Kutluboğa and the accepted works in the field.

The work contains many historical mistakes, problems in transmissions, information that is not included in other sources, adaptation of the information transferred for different madhhab imams for Hanafi sect imams, and many other mistakes. It does not seem likely that a scholar like Ibn Kutluboğa, who is one of the prominent figures in the sect and who stands out with his meticulousness in his works, will make mistakes that can be called very simple. By revealing that the work named Menâkıbu Ebî Hanîfe will not be written by a scholar like Ibn Kutluboğa, one of the wise and powerful scholars of the Hanafi sect, in a sense, that work with grave mistakes will be proved not to belong to him.

Keywords: Fıqh, Imam Zufar, İbn Kutluboğa, Menâkıbu Ebî Hanîfe, Tabakât.

Giriş

İslam tarihi içerisinde menâkıb olarak isimlendirilen geniş bir biyografi literatürü oluşmuştur. Menâkıblarda ilk biyografi eserlerinden çokça nakil bulunurken, bazılarında ilk eserlerde hiç dile getirilmeyen yeni bilgilerin mevcut olduğu görülmektedir. Aynı şekilde bu tür kitaplarda meşhur âlimlere nisbet edilen kimi eserlerin olduğu da görülmektedir. Hanefî biyografi âlimi Kâsım b. Kutluboğa'ya (ö. 879/1474) nisbet edilen *Menâkıbu Ebî Hanîfe* de bunlardan biridir. Bu makalede amacımız hem dış tenkit hem de iç tenkit süzgecinden geçirip mevsukiyetini tartışarak bu eserin apokrif bir metin olduğunu ortaya koymaktır. Bunu tartışmak için ilk olarak İbn Kutluboğa'nın çağdaşları tarafından kaleme alınan terceme-i hâlindeki bilgiler incelenecek, daha sonra genel olarak metindeki mevcut veriler diğer kaynaklarla karşılaştırılacaktır. Özel olarak ise eserde bulunan İmam Züfer'in (ö. 158/775) biyografisindeki bilgilerin sıhhati örnek olmak üzere incelenecektir. İbn Kutluboğa'nın eserleri ve biyografi alanındaki otoritesi göz önüne alınıp bu

eserlerde ortaya koyduğu ilmî birikim ve yetkinlik *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'deki sayısız hatalarla karşılaştırıldığında eserin İbn Kutluboğa'ya ait olamayacağı yaptığımız tenkit ve tetkiklerle netleştirilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, dış tenkit ve iç tenkit yoluyla incelemeye tâbi tutulacaktır. Bu metot, uydurma metin inşasına karşı kimi tarihçilerin kullandığı yöntem olmakla birlikte¹ mezkûr yaklaşıma birkaç madde ekleyerek oluşturduğumuz tenkit safhaları bu ve buna benzer uydurma metinlerde uygulanabilecek bir metot olarak da görülebilir. Konunun tarihî yönünün fazlalığı nedeniyle kullanılacak metodun da bu yönde olması tabiidir. İşletilecek bu usûl ile ortaya çıkan veriler tarafımızca ilerleyen safhalarda değerlendirilecektir. Yukarıda zikri geçen yöntem risalenin tavsifi, dış tenkit, iç tenkit ve son iki kısmın alt başlıklarından oluşan safhalardan meydana gelmektedir.

Dış tenkitte;²

- a) Metnin müellife nisbeti
- b) Yazıldığı dönemin tespiti
- c) Müellifi metni yazmaya sevk eden saiklerin belirlenmeye çalışılması
- d) Olayların farklı kaynaklarla karşılaştırılması başlıkları yer almaktadır.

İç tenkit ise;³

- a) Tarihsel yanlışlar,
- b) Referansların tahlili,
- c) Müellifin ele aldığı konulardaki çabanın yönü gibi tahlil safhalarından meydana gelmektedir.

1. Risalenin Tavsifi

Belirtilen safhaları daha iyi anlamak için öncelikle eserin tanıtımına ihtiyaç vardır. *Menâkıbu Ebî Hanîfe*; Süleymaniye Kütüphanesi, Hafız Ahmed Paşa koleksiyonu 244 numaralı bölümde kayıtlı bir mecmua içindedir. Bu mecmua, üç eser ve 259 varaktan müteşekkildir. Yazmada 1^a ve 30^b sayfaları arasında Suyutî'nin (ö. 911/1505) *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i, 33^a ve 107^b sayfaları arasında İbn Kutluboğa'ya nisbet edilen *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 109^a ve 259^a sayfaları arasında ise Şemsüddin Muhammed b. Ali b. Ahmed ed-Davûdî el-Malîkî'ye (ö. 945/1539) ait *Tabakâtü'l-müfessirîn* adlı eserler yer almaktadır. *Menâkıbu Ebî Hanîfe* için Türkiye kütüphaneleri üzerinden yapılan taramalarda ikinci bir nüshasına rastlanılmamıştır.⁴ Yazmada

¹ İrfan Aycan, Apokrif Tarih Yazıcılığı: Mısır'ın Fethi Bağlamında Bir Eser İncelemesi (Ankara: Araştırma Yayınları, 2003), 11.

² Aycan, Dış tenkitte a) Eserin Müellifi, b) Müellifin Yaşadığı Dönem, c) Müellifin Diğer Kaynaklarını ele alarak tartışmaktadır. Aycan, Aycan, Apokrif Tarih Yazıcılığı: Mısır'ın Fethi Bağlamında Bir Eser İncelemesi, 11-25.

³ Aycan, İç tenkitte a) Müellifin Tenkidi ve b) Olayların Tenkidine yer vermektedir. Aycan, Apokrif Tarih Yazıcılığı: Mısır'ın Fethi Bağlamında Bir Eser İncelemesi, 25-39.

⁴ Ünik/tek yazma nüsha olan eserlerin yazma koleksiyonlarının tam olarak kaydedilmemesi veya hiç kaydedilmemiş olması sebebiyle yeni bir nüshanın ortaya çıkma ihtimali mevcuttur. Bu açıdan tek nüsha üzerinden yapılan çalışmalarda bu yönlü riske işaret edilmektedir. Ayrıca günümüze tek nüsha olarak gelen eserlerin "üzerinde düşünülmesi gereken çok önemli bir durum" olduğu da belirtilmektedir. Paul Maas, Stemmatik: Tenkitli Metin Neşrinde Soy-Ağacı Yaklaşımı, çev. Murteza Bedir (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 78-79.

siyah ve kırmızı olmak üzere iki tür mürekkep kullanılmıştır. Kırmızı mürekkep daha çok başlıklandırma veya paragraf başı denilebilecek yerlerde ve şiir fasılalarında yer almaktadır. *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'nin sayfaları şiir olan yerler hariç genel olarak yirmi beş satırdan oluştuğu görülmektedir.

Yazmada bulunan mühürlere eserin vakfedildiği, vâkıfın ise Köprülüzade Numan Paşa'nın (ö. 1131/1719) büyük oğlu Hâfız Ahmed Paşa (ö. 1183/1769) olduğu anlaşılmaktadır. Zira hem verilen nesep bilgisi hem de mühürdeki hicrî 1170/1757 tarihi, Ahmed Paşa'nın biyografisiyle uyumaktadır. Ahmed Paşa'nın da vali olduğu, atalarından devraldığı kütüphaneyi vakfettiği eserlerle zenginleştirdiği de kaynaklarda zikredilmektedir.⁵ Bunlarla birlikte vakıf mühürlerine dair yapılan çalışmalarda aşağıda resmi verilen mührün [Hâfız] Ahmed Paşa'nın mührü olduğu açıkça belirtilmiştir.⁶

Yazmada biri büyük diğeri küçük iki tane mühür bulunmakta, bunlarda vâkıfın nesep bilgisi, dua ve tevakkuf mührünün zamanını bildiren tarih bilgisi bulunmaktadır. Vakıf mühründe; "Bu nüshayı Köprülü olarak bilinen el-Vezîr Ebü'l-Hayr el-Hâcc Ahmed İbnü'l-vezîrül-a'zam el-Fâzıl Nu'mân İbnü'l-vezîrül-a'zam allâme es-Sadru's-şehîd Mustafa İbnü'l-vezîrül-a'zam nihrîr [bilgin ve maharetli] Ebû Abdullah Muhammed vakfetti"⁷ ifadelerine yer verilmektedir. Mührde ayrıca "Allah onların sürçmelerini bağışlasın"⁸ şeklinde dua cümlesi, tarih olarak ise 1170/1757 senesinin verildiği görülmektedir. Vakıf mührünün 35x45 mm çapında olduğu belirtilmektedir.⁹

Yüzük mühründe ise; "Bu, el-vezîr Ebü'l-Hayr el-Hâcc Ahmed İbnü'l-vezîrül-a'zam Nu'mân'ın vakıflarındandır" yazısı bulunmaktadır.¹⁰ Yüzük mührünün ise 17x19 mm çapında olduğu ifade edilmektedir.¹¹

⁵ Abdülkadir Özcan, "Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/267.

⁶ Günay Kut - Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984), 96-97.

⁷ قد وقف هذه النسخة الوزير أبو الخير الحاج أحمد بن الوزير الأعظم الفاضل نعمان ابن الوزير الأعظم العلامة الصدر الشهيد مصطفى ابن الوزير الأعظم التحرير أبي عبد الله محمد عرف بكوني.

⁸ أقال الله عثارهم سنة 1170

⁹ Kut - Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, 96.

¹⁰ هذا مما وقفه الوزير أبو الخير الحاج أحمد بن الوزير الأعظم نعمان

¹¹ Kut - Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, 97.

Her iki mühür de mecmuanın birçok yerinde bulunmaktadır.¹² Mecmuada yer alan diğer iki eserde ferağ kayıtları varken *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'de bulunmaması ise eser için şüphe uyandırmaktadır.

Menâkıbu Ebî Hanîfe'nin kapak sayfasında kendisinden sonra gelen eserler sıralanmakta, ancak belirtilen eserler cildin devamında bulunmamaktadır. Kapakta *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'nin Kasım b. Kutluboğa'ya ait olduğu açık bir şekilde belirtilmekte; kendisinden sonra ise sırayla Seyyid Hicâzî'nin (ö. 1035/1626) *Âdabu'l-bidâyât ve't-tevassut ve'n-nihâyât*'ı, Sühreverdî'nin *Havâss[ül]esmâ'sı*,¹³ Mer'î el-Hanbelî'nin (ö. 1033/1624) *Gizâü'l-ervâh bi'l-muhâdeseti ve'l-mizâh*'ı, Yûsuf el-Ermeyûnî'nin (ö. 951/1551) *Nevâfihu'l-fikr fî fadli'z-zikr*'i, Abdülvehhab eş-Şa'rânî'nin (ö. 973/1565) *Medâricü's-sâlikîn ilâ rusûmi tarîkati'l-ârifîn*'i geldiği ifade edilmektedir. Ancak yazmanın devamında belirtilen eserlerden hiçbirisi mevcut değildir. Yukarıda da ifade edildiği üzere *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'den önce Suyutî'nin *Tabakâtü'l-müfessirîn*'i sonrasında ise Davûdî'nin *Tabakatü'l-müfessirîn* adlı eseri gelmektedir. Kapakta belirtilen kitapların genelde tasavvufla alakalı olması, *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'deki vurgunun zühd ve tasavvuf odaklı olması eserin müellifinin de sûfî meşrep olma ihtimalini akla getirmektedir.

2. Dış Tenkit

2.1. Metnin Müellife Nisbeti

Menâkıbu Ebî Hanîfe ile ilgili fiziksel özellikler verildikten sonra bu başlık altında metnin İbn Kutluboğa'ya aidiyeti işlenecek ve kaynaklar muvacehesinde eser müellif nisbetine işaret edilecektir.

Kaynaklar İbn Kutluboğa'nın 802/1399 yılında Kahire'de doğduğunu, 879/1474 tarihinde yine Kahire'de vefat ettiğini belirtmektedir.¹⁴ İbn Kutluboğa

¹² Mühürlerin 2a, 3a, 17a, 20a, 25a, 45a, 55a, 60a, 76a, 78a, 90a, 101a,105a, 121a, 141a sayfalarında olduğu görülmektedir.

¹³ Eserin kapağında Sühreverdî'nin ismi ve eserin adı tam olarak verilmemektedir. Köşeli parantez içerisinde verilen yer ise tarafımızca eklenmiştir. Kaynaklarda görebildiğimiz kadarıyla bu isimde müellif ve eser olarak birkaç kimse bulunmaktadır. Ebü'n-Necîb es-Sühreverdî (ö. 563/1168), İsrakî felsefesinin kurucusu Şihâbüddin Sühreverdî el-Maktûl (ö. 587/1191) ve Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî (ö. 632/1234) gibi isimler bunlardandır. Söz konusu eserin bunlardan hangisine ait olduğu net olarak bilinmediği için vefat tarihi verilmemiştir.

¹⁴ Ebû Abdullah Muhammed b Ali b Muhammed el-Havlani eş-Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsin men ba'de'l-karnî's-sabî'* (Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 2/45-47; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm: kâmusu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arabî'l-mübta'ribîn ve'l-müsteşrikîn* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-

kaleme aldığı eserler nedeniyle daha çok fakîh ve muhaddis kimliğiyle ön plana çıkmaktadır. İbn Abidîn (ö. 1252/1836), Sehâvî'nin (ö. 902/1497) içtihat derecesine ulaştığını belirtmesi mezhep içerisindeki konumunu göstermesi adına önemlidir.¹⁵ Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'* isimli eserinde hocası İbn Kutluboğa'nın terceme-i hâlini detaylı şekilde aktarmıştır. Sehâvî, hocasının eserlerini de kapsamlı olarak zikretmiş ancak ne *Menâkıbu Ebî Hanîfe* ne de *Tabakâtü'l-Hanefiyye* isimli bir eserden bahsetmiştir.¹⁶ İbn Kutluboğa'nın "ricâl, siyer ve tabakâta dair yirmi dört"¹⁷ kitap kaleme aldığı bilinmekte ancak bunlar içerisinde bu eser zikredilmemektedir.

İbn Kutluboğa'nın çağdaşı Bikaî (ö. 885/1480) de İbn Kutluboğa'ya övgüde bulunmuş, ona kısa şekilde yer vermiş ancak onun eserlerinden bahsetmemiştir.¹⁸ Ünlü Mısır tarihçisi İbn İyâs (ö. 930/1524) ise *Bedâ'i'u'z-zuhûr* isimli Mısır tarihini ele alan eserinde ona yer ayırmış ve vefatına dair bilgiler vermiştir.¹⁹ İbn İyâs, İbn Kutluboğa'nın büyük bir âlim, seçkin ve faziletli kimselerden olduğunu ifade etmekteyse de eserlerine dair bir şey belirtmemiştir.²⁰

İbn Kutluboğa'nın hayatı, sonraki biyografi yazarları tarafından da kaleme alınmıştır. İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) *Şezerâtü'z-zeheb*'de,²¹ Şevkânî (ö. 1250/1834) ise *el-Bedrü't-tâli'* adlı eserinde²² İbn Kutluboğa'ya yer vermişlerdir. Sehâvî'nin eserinde İbn Kutluboğa'nın dağınık ve uzun olan biyografisi iki müellif tarafından daha kısa şekilde verilmiştir. Ancak her ikisinin de ne *Menâkıbu Ebî Hanîfe* ne de *Tabakâtü'l-Hanefiyye* gibi bir eserden bahsettiği görülmektedir.

Kâtib Çelebî (ö. 1067/1657) *Keşfü'z-zünûn*'da,²³ Leknevî (1848-1886) *el-Fevâidü'l-behiyye*'de,²⁴ İsmail Paşa (1839-1920) *Hediyetü'l-arifin*'de,²⁵ Ziriklî (1893-1976) *el-A'lâm*'ında,²⁶ Kehhâle (1905-1987) *Mu'cemü'l-müellifin*'de²⁷ bu esere yer vermez. Ayrıca *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)* "İbn Kutluboğa"

Melayin, 1984), 5/10; Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Beyrut: Dâru İhyai't-turâsi'l-Arabî, 1955), 1/830.

¹⁵ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Ukûdu resmî'l-Müftî*, 1243, 32.

¹⁶ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi' [li-ehli'l-karni't-tâsi']* (Beyrut: Daru'l-cil, ts.), 6/184-190.

¹⁷ Talat Sakallı, "İbn Kutluboğa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/153.

¹⁸ Ebü'l-Hasan Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan Bikaî, *Unvânü'z-zamân bi-terâcimi's-şüyüh ve'l-akrân* (Yazma, ts.), 192b.

¹⁹ Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'i'z-zuhûr fi veka'i'id-duhûr* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan-el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhâsi's-Şarkıyye, 2010), 3/97.

²⁰ İbn İyâs, *Bedâ'i'z-zuhûr fi veka'i'id-duhûr*, 3/97.

²¹ Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb* (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986), 9/487.

²² Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsin men ba'de'l-karni's-sabi'*, 2/45-47.

²³ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn an esâmî'l-kütübi ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyai't-turâsi'l-Arabî, 1941), 2/1835-1839.

²⁴ Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 99.

²⁵ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/830.

²⁶ Ziriklî, *el-A'lâm*, 10/180.

²⁷ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993), 2/648.

maddesinde²⁸ ve Ahmet Özel'in *Hanefî Fıkıh Alimleri*'nde de ilgili eser yer almamaktadır.²⁹

Zikredilen hususlara ek olarak İslamî ilimlerin birçok alanında telifi olan İbn Kutluboğa'nın eserleri tahkik edilerek çalışılmaktadır. Bu çalışmalarda İbn Kutluboğa'nın eserlerinin muhakkikler tarafından sistematik şekilde tasnif edilerek verildiği görülmektedir. Örneğin İbn Kutluboğa'nın *Tâcû't-terâcim* adlı eserine yapılan tahkik çalışmasının girişinde kendisinin yüzü aşkın eseri harf sırasına göre sıralanmıştır.³⁰ Muhakkik, İbn Kutluboğa'nın eserlerinde herhangi bir karışıklık durumunda genel olarak itimat ettiği noktanın Sehâvî'nin eseri olduğunu belirtmektedir.³¹ Fakat bu geniş tahkik çalışmasında da mezkûr metin İbn Kutluboğa'ya ait eserler listesi içerisinde yer almaz.

İbn Kutluboğa'nı *es-Sikât* isimli eseri üzerine yapılan tahkik çalışmasında da mezkûr eser görülmezken,³² *et-Tashîh ve't-tercîh* üzerine yapılan tahkikte ise bu eser, İbn Kutluboğa'ya nisbet edilerek verilmektedir.³³ Muhakkik eseri, *Zikru Menâkıbî'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe ve Ebî Yûsuf ve Muhammed b. Hasen ve Züfer* şeklinde vermekte, yer bilgisi olarak ise Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesi'ni göstermektedir.³⁴ Muhakkikin bu şekilde başlık vererek kitabı tesmiye etmesi kütüphane kayıtlarıyla uyuşmamaktadır. Zira eserin ismi kütüphane kaydında *Menâkıbû'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe ve Ebî Yûsuf ve Muhammed* şeklindedir. Ayrıca bu isimlendirme, eserin kapağında yer alan isimle de örtüşmemektedir. Çünkü eserin kapağında iki başlık sayılabilecek *Menâkıbu Ebî Hanîfe* veya *Tabakâtü'l-Hanefiyye* şeklinde başlıklandırma olduğu görülmektedir.³⁵ Muhtemelen muhakkik eserde Hanefî mezhebinin dört imamına yer verildiğini gördüğünden dolayı bu şekilde bir isimlendirme yapmıştır.

Ebû Hanîfe üzerine yazılan *Menâkıb* adlı literatür çalışmasında, Çeker tarafından da mezkûr eser dile getirilmiştir. Çeker, özellikle Sehâvî ve diğer kaynaklarda geçmemesinden dolayı dış tenkit sürecinde esere şüpheyle yaklaşmış ve eseri "İbn Kutluboğa'ya ait olduğu söylenen bir yazma nüsha" şeklinde tavsif etmiş,³⁶ ayrıca "müellife aidiyeti konusunda şüphe uyandırmakta" olduğunu belirtmiştir.³⁷ Söz konusu makalede "eserin müellife ait olamayacağını gösteren bir delil de tespit

²⁸ Sakallı, "İbn Kutluboğa", 20/153.

²⁹ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 199-202.

³⁰ Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah İbn Kutluboğa, *Tâcû't-terâcim* (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992), 16-38.

³¹ İbn İbn Kutluboğa, *Tâcû't-terâcim*, 18.

³² Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübî's-sitte* (San'a: Mektebetü İbn Abbas-Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslamiyye ve Tahkiki't-Türas ve't-Terceme, 2011), 1/9-10.

³³ Ebû'l-Adl Zeynüddîn Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah İbn Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercîh ala Muhtasari'l-Kudûrî* (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014), 66.

³⁴ İbn İbn Kutluboğa, *et-Tashîh ve't-tercîh ala Muhtasari'l-Kudûrî*, 66.

³⁵ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, 244, 23a.

³⁶ Huzeyfe Çeker, "Hanefî Tabakatlarının Yazma Nüshaları", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/2 (2018), 93-94.

³⁷ Huzeyfe Çeker, "Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi = Journal of Critical Edition of Islamic Manuscripts* 1/1 (2018), 287.

edemediğimiz için yazma nüshadaki kayıtlara istinaden eseri Kâsım b. Kutluboğa'ya ait kabul etmek durumundayız" denilmiş³⁸ aidiyet şüphesi dile getirilerek eser İbn Kutluboğa'ya nisbet edilmiştir.³⁹

Tüm bunlarla beraber İbn Kutluboğa'nın diğer eserlerinde *Menâkıbu Ebî Hanîfe* isimli eserine atıf yapması beklenirdi. Zira aynı konuların işleniyor olması, *Tâcüt-terâcim'e* nisbetle bahislerin daha geniş ele alınması gibi nedenlerden dolayı bu eserine veya *Menâkıbu Ebî Hanîfe* isimli bu eserde diğer çalışmalarına atıfların olması beklenen bir durumdur. Ancak görebildiğimiz kadarıyla müellifin eserleri arasında böyle bir atıf söz konusu değildir.

2.2. Yazıldığı Dönemin Tespiti

Dış tenkidin ilk aşamasını bu şekilde tamlandıktan sonra ikinci adım olan eserin yazıldığı dönemin tespit edilmesine geçebiliriz. Metnin yazım tarihinin genel olarak belirlenmeye çalışılması, hem bir sonraki adım için hazırlık hem de o dönemin gündemine dair ipuçlarını vermesi açısından önemlidir. Ancak metin müellifi telif zamanına dair herhangi bir kayıt belirtmemektedir. Bunun nedenleri arasında isim üzerinden kitabın satılmasını sağlamak,⁴⁰ yine isim üzerinden verilmek istenen mesajın hızlıca yayılmasını istemek veya mezhebe hizmet gayesi gibi sebepler öne çıkmaktadır. Metin müellifinin telif kaydı belirtmemesinin dönemin yazım şartlarına aykırı olduğu ifade edilebilir. Zira telif veya istinsah kayıtlarının III/IX. asırdan sonra detaylı şekilde verildiği belirtilmektedir.⁴¹

Bu durumda hareket noktası olarak, *Menâkıbu Ebî Hanîfe* müellifinin zikrettiği eser sahiplerinden en son vefat eden kimseleri bulmak kalmaktadır. Müellif hem Ebû Yûsuf hem de İmam Muhammed için uzunca eser listesi sıralamıştır. Müellifin zikrettiği liste birkaç istisna dışında tamamen uydurma olsa bile bize sağladığı fayda, mezkûr eserlerden haberdar olmuş olmasıdır. Bu açıdan müellifin atıf yaptığı kitaplar arasında birkaç eser ismi göze çarpmaktadır. Müellif, İmameyn'e ait olduğunu iddia ettiği kitapları sıralarken *Gâyetü'l-beyân*'ı Ebû Yûsuf'un,⁴² *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'i İmam Muhammed'in⁴³ *el-İnâye* isimli kitabı ise her ikisinin de eser listesinde vermektedir. İmameyn'in bu isimde eserleri olmadığı bilinirken, *Gâyetü'l-beyân*'ın

³⁸ Çeker, "Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları", 287.

³⁹ Ayrıca Huzeýfe Çeker tarafından *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği* isimli önemli çalışmada da zikri geçen kitap araştırma konusu yapılmış, içeriği hakkında bilgi verilmiş ve eser hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur. Bk. Huzeýfe Çeker, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018), 190-192. Ayrıca bk. Çeker, "Hanefî Tabakalarının Yazma Nüshaları", s. 93-94.

⁴⁰ İsmail Erünsal, telif ve istinsah kayıtlarında yazılan nüshayı daha değerli hale getirmek için yapılabilecek sahtekarlıklara eserinde dikkat çekmiş ve bununla alakalı örnekler vermiştir. İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne* (Timaş Yayınları, 2018), 184.

⁴¹ Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*, 172-185.

⁴² *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'de Ebû Yûsuf'a daha birçok eser nisbet edilmektedir. Bunlar arasında *el-Hâvî*, *er-Ravza*, *el-Mühezzeb*, *el-Vecîz*, *et-Tahrîr*, *el-Umde* bunlar arasındadır. Ayrıca bunların dışında daha birçok çalışma yine onun eseri olarak zikredilmektedir. *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 76a.

⁴³ Tabakât eserlerinde İmam Muhammed'in e kitapları sıralanır. Ancak *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'de zikredilen eserlerin hiçbirisi onun çalışması olarak verilmez. *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'de sıralanan eserlerin İmam Muhammed'den asırlar sonra kaleme alındığı bilinmektedir. *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'de, *el-Kifâye*, *ed-Dirâye*, *en-Nihâye*, *el-Hidâye*, *el-Vikâye*, *el-İrtişâf* gibi ona ait olmadığı kesin olarak bilinen daha birçok eser İmam Muhammed'in kitabı olarak takdim edilmektedir. *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 82a.

İtkânî'nin (ö. 758/1357) *el-İnâye*'nin ise Bâbertî'nin (ö. 786/1384) eseri olduğu ma-lumdur. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'e gelince bu isimde gerek Hanefî gerekse Şafîî âlimler tarafından eserlerin kaleme alındığı görülmektedir.⁴⁴ Ayrıca *el-Eşbâh ve'n-nezâir* eserlerinin müelliflerine bakıldığında bu tür çalışmaların daha çok Mısır coğrafya-sında yazıldığını söylemek mümkündür.

Bu kitap, yukarıda zikri geçen iki âlimle çağdaş olması hasebiyle *el-Eşbâh ve'n-nezâir* alanının ilk müellifi kabul edilen İbnü'l-Vekîl'in (ö. 716/1317) eseri⁴⁵ olabilir veya müellifin, Şafîî ulemasının bu alanda kaleme almış olduğu eserlerden esinlenerek bu eseri ilgili listeye eklemiş olması muhtemeldir. Ancak sıralanan lis-tenin çoğunluğunu Hanefî fıkhında yazılan kitapların oluşturması, bu eserin de Ha-nefî fukahası tarafından kaleme alınan bir eser olmasını akla getirmektedir. Hanefî fukahasının kaleme aldığı *el-Eşbâh ve'n-nezâir* literatürü içerisinde en meşhur olanı İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) eseridir. Ancak bu eser İbn Kutluboğa'nın vefat tarihi göz önüne alındığında onun bu eseri bilmesi mümkün değildir. Zira İbn Nüceym, İbn Kutluboğa'nın vefatından yaklaşık yarım asır sonra dünyaya gelmiş ve eserini 27 Cemâziyeâhir 969'da tamamlamıştır. Yukarıda zikredilen iki ihtimali göz önünde bulundurmakla birlikte, söz konusu metnin yazımının İbn Nüceym'in yaşadığı veya vefatından sonraki dönemde olduğu ifade edilebilir. Bundan dolayı metin müellifi-nin X/XVI. yüzyılda yaşamış olduğunu söylemek mümkündür.

2.3. Müellifi Metni Yazmaya Sevk Eden Saiklerin Belirlenmeye Çalışılması

Metnin yazım tarihine çok genel olacak şekilde işaret edildikten sonra üçüncü adım olan müellifin böyle bir metin inşa etmesindeki sebeplere bakmak faydalı ola-caktır. Bu bölüm tevile açık olmakla birlikte, çıkarımların metin eksensli olması ha-sebiyle yorumun sınırları daralmaktadır. Ayrıca belirlenecek nedenler her ne kadar metnin otantikliğine dair farklı sonuçlar vermese de nakledilen bilgiler müellifin di-ğer eserleri de göz önüne alındığında söz konusu rivayetleri sorgulanabilir kılmak-tadır. Birçok açıdan problemlili olan nakiller metnin otantikliğine gölge düşürmekte, öte yandan alanında en yetkin isimlerden olan müellifin bu rivayetleri aktaramaya-cağı kanaatini baskın hale getirmektedir. Dolayısıyla metin içerisindeki vurgu yo-ğunluğunun temerküz ettiği noktaların tespit edilmesi bahsi geçen metinlerin telif sebeplerini görmeye yardımcı olacaktır.

Her metnin oluşturulması ve telif edilmesinde bir amaç güdülmektedir. Dola-şımaya sokulan apokrif metinlerde de belli hedefler gözetilmektedir. Bunlar arasında revaçtaki eserleri meşhur müelliflere nisbet ettikten sonra maddi kazanç sağlamak, mezhebî faktörler, cezalandırılma korkusu, haset ve kin gibi birçok neden sayılmak-tadır.⁴⁶ Zira mezkûr nedenlere binaen İslam dünyasında kaleme alınan birçok met-nin olduğu bilinmektedir.⁴⁷ Ayrıca bu ve benzeri metinlerin "kitleleri yönlendirme"

⁴⁴ Mustafa Baktır, "Eşbâh ve Nezâir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/457.

⁴⁵ Baktır, "Eşbâh ve Nezâir", 11/456.

⁴⁶ Abid Süleyman Meşûhî, *et-Tezvîr ve'l-intihâl fi'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye* (Riyad, 1422), 34-38.

⁴⁷ Birçok etkenden dolayı farklı mezhep ve âlimlere kitaplar nisbet edilmekte ve bunlar ilgili literatürde yer almaktadır. Bu bağlamda nisbet-müellif ilişkisi modern dönem araştırmacıları tarafından ele

veya “yeni bir tarih inşası”⁴⁸ amacına matuf çalışmalar olduğu gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Apokrif metinler ve hadis uydurma gerekçelerine bakıldığında kesişen birçok ortak noktanın olduğu da görülecektir.⁴⁹ Belirtilen gerekçeler ile bu tarz metinler ele alındığında, kaleme alınan bu eserlerin birçok şeye matuf olması muhtemel gözükmektedir.

Menâkıb ve tabakât literatürünün yazımında birçok sebep olduğu belirtilmiştir. Bunlar arasında “mezhebin tarihini aydınlatmak”⁵⁰, kaynak oluşturmak, o alanda hiç eser olmaması ve mezhepler arası rekabet gibi daha birçok neden sayılmaktadır.⁵¹ Bu nedenlere bakıldığında elimizdeki apokrif metnin kaleme alınmasındaki en büyük etkenin mezhebî rekabet olduğu ifade edilebilir. Bu saikle oluşturulan metinlerde genellikle mezhep müntesiplerinin kendi mezhebindeki âlimleri övmek için eser kaleme aldıkları bilinmektedir.⁵² Bu eserde de aynı durum olduğu görülmektedir. Zira eserin başından sonuna kadar Hanefî mezhebinin kurucu dört imamının aşırı şekilde övüldüğü; onların ibadet, zühd, takva ve daha birçok yönüne dair abartılı rivayetlerin olduğu göze çarpmaktadır.⁵³ Aynı mezhebî gayret ve tarafgirliğin, Hz. Peygamber’e yalan söz isnad etme noktasına vararak mezhep imamları hakkında birçok mevzu rivayeti de ortaya çıkardığı bilinmektedir.⁵⁴

Yukarıda işaret ettiğimiz “mezhebî rekabet” kişinin kendi mezhebini tervicini, bu durum da mezhebin imamlarını aşırı tazim ve yüceltme çabasında getirmektedir. Zira müellifin, Ebû Hanîfe hakkında “ümmetimden ismi Nu’mân, künyesi Ebû Hanîfe isimli birisi çıkacak, O ümmetimin sirâcıdır”⁵⁵ ayrıca, “yeryüzünün zîneti 150 senesinde kaldırılır”⁵⁶ şeklindeki uydurma rivayetlere yer vererek Ebû Hanîfe’nin Hz. Peygamber’in lisanında müjdelenmesine ve onun konumuna vurgusu dikkat çekmektedir.⁵⁷ Bununla birlikte yine Ebû Hanîfe’nin menâkıbında Cafer b. el-Hasan isimli şahıs Ebû Hanîfe’yi rüyasında görmüş ve “Allah sana nasıl muamelede bulundu” diye sormuş. Onun bu sorusuna karşılık Ebû Hanîfe’nin “Allah beni ve benim mezhebimi taklit edenleri bağışladı”⁵⁸ diye söylemesi de bu

alınarak çalışılmıştır. Örneğin konu hakkında bk. Durmuş Ali Kayapınar, “ez-Zeccâc’a Nisbet edilen ‘İrabü’l-Kur’ân’ Kimindir? Ve Bu Kitabın Gerçek Adı Nedir?”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 81-108; İlhan Kutluer, “Bir Reddiyenin Anatomisi: İbn Hazm’a Nisbet Edilen er-Redd ‘ale’l-Kindî el-Feylesûf Adlı Risalenin Tahlili”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 23-40.

⁴⁸ Aycan, *Apokrif Tarih Yazıcılığı: Mısır’ın Fethi Bağlamında Bir Eser İncelemesi*, 39.

⁴⁹ M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler: Menşe’i - Tanıma Yolları - Tenkidi* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002), 27-61.

⁵⁰ Eyyüp Said Kaya, “Tabakat (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/292.

⁵¹ Çeker, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, 295.

⁵² Çeker, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, 64-65.

⁵³ Bu rivayetlere makale içerisinde temas edilecektir.

⁵⁴ Kandemir, *Mevzû Hadisler: Menşe’i - Tanıma Yolları - Tenkidi*, 43-54.

⁵⁵ Ebû’l-Hasan Ali b Muhammed b Arrak el-Kinâni, *Tenzihü’s-şer’iati’l-merfû’a ‘ani’l-ahbâri’s-şeni’ati’l-mevzû’a* (Kahire: Mektebetü’l-Kahire, ts.), 2/30.

⁵⁶ Kandemir, *Mevzû Hadisler: Menşe’i - Tanıma Yolları - Tenkidi*, 174.

⁵⁷ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 40a.

⁵⁸ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 62a. Bu nakle *Menâkıb*’ında yer veren Zehebî, rivayetin ikinci kısmını aktarmaz. Zehebî ilk kısımda (ما فعل الله بك يا أبا حنيفة؟ قال: غفر لي) ifadelerine yer verirken, devamında ise (قلت

yönüyle anlamlıdır. Müellif, Ebû Zür'a'nın (ö. 264/878) Osman b. Harrezâd el-Antâkî'nin "Gördüm ki sanki kıyamet kopmuş ve bir melek arşın derinliklerinden, Ey Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan, Züfer b. Hüzeyl ve Hasan b. Ziyâd cennete girin" dediğini nakletmektedir.⁵⁹ Halbuki bu rivayet Beyhakî (ö. 458/1066) tarafından *Menâkıbü's-Şafîi'* de yine Ebû Zür'a ve Osman b. Harrezâd el-Antâkî'den daha farklı şekilde rivayet edilmektedir. Beyhakî, Osman b. Harrezâd el-Antâkî'nin benzer ifadelerine yer vermekte ve bir meleğin nida ederek dört tane Abdullah'ın cennete girmesini istediğini ifade etmektedir. Bunların kim olduğu sorulduğunda ise onların sırasıyla İmam Mâlik, Süfyân es-Sevrî, İmam Şafîi ve Ahmed b. Hanbel oldukları belirtilmiştir.⁶⁰ İmam Şafîi'nin menâkıbında geçen bu hadisenin Hanefî mezhebinin dört imamı üzerinden verilmesi; mezhebî rekabeti, imamların öne çıkarılması gayretini ve kaynakların bir anlamda tahrifini göstermesi açısından oldukça dikkat çekmektedir.

Yine rüyada Ebû Hanîfe'nin cennete *İlliyyîn* makamında görüldüğü,⁶¹ bir kişinin İmam Şafîi'yi rüyasında görüp Hanefî imamlarını teker teker sorduğunu, Ebû Hanîfe'nin ise Allah'a en yakın makamda olduğu nakillerini müellif sıralamaktadır.⁶²

Müellif, İmam Muhammed'in menâkıbında Ma'rûf Kerhî'nin (ö. 200/815) rüyasında Ebû Yûsuf'u gördüğünü, Ebû Yûsuf'un ona "Ya Ma'rûf, Muhammed b. Hasan'a benim selamımı ilet ve onun sözüne [mezhebine] yapış zira ben meleklerin sabah akşam ona salat ve selam okuduklarını gördüm. O, bugün Müslümanların imamıdır"⁶³ dediğini nakletmektedir.

Benzer şekilde müellif, Hanefî mezhebi imamlarını ön plana çıkarma bağlamında Ebû Hâzım el-Kâdî'nin (ö. 292/905) Ebû Yûsuf'u öven şu şiirine yer vermektedir:⁶⁴

İmamü'l-Hüdâ Yakûb [Ebû Yûsuf], kendisini taklit eden
mukallit için bir ümmet, imam ve yoldur. O, Allah'ın parlak
bir delilidir. Mukallit olan kişi boşa oyalanmasın ve

") له: بالعلم؟ قال: ما أضر الفتوى على صاحبها! قلت: بهم؟ قال: يقول الناس في ما لم يعلمه مني Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi, *Menâkıbü'l-İmâm Ebî Hanîfe ve sahibeyh Ebî Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasan* (Haydarabad: Lecnetü ihyai'l-mearifi'n-nu'maniyye, ts.), 52.

⁵⁹ *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 244, 26b.

⁶⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Menâkıbü's-Şafîi'* (Kahire: Dârü't-Türas, 1970), 2/303. Bu bağlamda şunu da ifade etmek gerekmektedir. Beyhakî'nin döneminin otorite âlimlerinden ve güvenilir kimselerden olması nedeniyle kitabında yer verdiği mezkûr naklin, elimizdeki *Menâkıbü Ebî Hanîfe'* de zikredilen rivayete kıyas kabul etmeyecek derecede güçlü olduğu belirtilmelidir. Zira aynı nakle İbn Asâkir de Beyhakî'nin naklettiği şekilde yer vermektedir. Bu ise söz konusu iddiamızı desteklemektedir. Öte yandan bu nakil, güvenilir olan eserlerdeki rivayetlerin tahrifini ve bunun hangi amaçlara matuf yapıldığını göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk* (Beirut: Dârü'l-Fıkr, 1995), 51/436.

⁶¹ *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 244, 27a.

⁶² *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 244, 27a.

⁶³ *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, 244, 87b, 88a.

⁶⁴

إمام الهدى يعقوب أصبح أمة
هو حجة الله المنيرة فاعتصم
شيخ الأنام قد اهتدى لما اقتدا
إماما ومنهاج لمن يتقلد
بحباله لا يلهينك مقلد
ومخالفوه لزيغهم لم يتبدوا

onun ipine [mezhebine] yapışsın. O, mahlukatın şeyhidir ki; ona uyan kurtuldu, ona muhalefet eden ise yanlıştan dolayı hidayet bulamadı.⁶⁵

Zikri geçen ifadeler Ebû Yûsuf'a övgü ve mezhepteki konumunu göstermeye matuf olduğu açıktır. Yine müellif, Ebû Yûsuf'un menâkıbında onun Ebû Hanîfe ile yakın ilişkisine, dönemin sultanı Harun Reşîd'in kendisini kadı olarak atayıp geniş bir coğrafyada onun hükümlerini uygulamasına vurgu yapmaktadır. İslam beldelelerinin çoğunluğunda Ebû Yûsuf'un hükmünün geçerli olduğuna işaret eden müellif, bu yönüyle Hanefî mezhebinin yaygınlığına da dikkat çekmektedir.⁶⁶

Hanefî imamların aşırı övülmesi bağlamında Ebû Hanîfe'nin soyunun bir rivayette Hz. Nuh'a⁶⁷ başka bir rivayette ise Hz. İbrahim'e⁶⁸ dayandırıldığı nakillerde kendini açıkça göstermektedir. Mezhebin imamlarına karşı aşırı övgü farklı şekillerde diğer imamlarda da görülmektedir. İmam Züfer'in hadis bilgisinde sınırları zorlayan miktarda rivayete sahip bulunması,⁶⁹ İmam Muhammed'e ait olmadığı kesin olarak bilinen onlarca eserin İmam Muhammed'e nisbet edilmesi,⁷⁰ Ebû Yûsuf'un sayılamayacak kadar eseri bulunduğu⁷¹ -ki bu eserlerin ona ait olmadığı kesindir.⁷² ve buna benzer birçok örnek yukarıda ifade edilen mezhebî taassup ve kendi mezhebindeki imamları ön plana çıkarma gayretinin belli başlı örnekleri arasındadır.⁷³

2.4. Olayların Farklı Kaynaklarla Karşılaştırılması

Dış tenkit safhalarının sonuncusu olan "olayların farklı kaynaklarla karşılaştırılması" da konumuz açısından elzemdir. Bu kısım iç tenkit kısmındaki referansların tahlili ile benzer gözükse de kimi farklılıklar arz etmektedir. Zira bu kısımda kaynaklar bizim tarafımızdan taranırken, diğer kısımda ise bizzat müellifin atıf yaptığı kaynaklar incelenmektedir. Ayrıca nakillerin farklı kaynaklarla karşılaştırılması,

⁶⁵ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 75a.

⁶⁶ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 67b.

⁶⁷ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 28a.

⁶⁸ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 27b.

⁶⁹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 99b, 100b, 105b.

⁷⁰ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 81b, 82a.

⁷¹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 75b.

⁷² Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, ed. Rıza, Teceddüd, 1971, 2/20; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 317.

⁷³ Mısır coğrafyasında apokrif metinler dışında Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebine dair müellifi meçhul olan eserlerin de varlığı görülmektedir. Bunlar arasında *er-Reyhân li menâkıbi'n-Nu'mân* adlı eser zikredilebilir. Bu eseri de aynı çabaya matuf, Hanefîlere karşı olan algıyı kırmak ve Hanefîler lehine kamuoyu oluşturma çabasında olan bir metin olarak görmek mümkündür. Çünkü X/XVI. yüzyıla denk gelen 985/1577 ferağ kaydı, (*er-Reyhân li menâkıbi'n-Nu'mân*, III. Ahmed Kitaplığı, nr. 2668, 53b.) VII ve XVI. yüzyıllar içerisinde Mısır'daki Hanefî ulemasının tabakât ve diğer alanlardaki yoğun mesaisiyle de (Çeker, *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*, 209.) denk düşmektedir. İçeriğinde ise Ebû Hanîfe (*er-Reyhân li menâkıbi'n-Nu'mân*, 51b-52a) ve mezhebinin üstünlüğüne dair (*er-Reyhân li menâkıbi'n-Nu'mân* (III. Ahmed Kitaplığı, 2668), 23a-23b.) abartılı ifadelerin, Ebû Hanîfe'nin faziletine dair uydurma hadislerin varlığı mezkûr algıyı destekleyici mahiyette olduğu açıkça görülmektedir. (*er-Reyhân li menâkıbi'n-Nu'mân* (III. Ahmed Kitaplığı, 2668), 6a-6b-7a, 8a.). Eser müellifinin yaptığı alıntıların Mısırlı âlimlerin eserleri olması da (Çeker, "Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği", s. 209.) Mısır coğrafyasında kaleme alındığını düşündürmektedir. Tüm bunlar, yukarıda da ifade edildiği üzere Mısır coğrafyasındaki yerleşik olan Hanefî algısını kırmak için yapılan girişimler bağlamında değerlendirilmek doğru olacaktır.

apokrif metinlerdeki bilgi tasnifi için de önemlidir.

Yapılacak karşılaştırmalarda ilk dönem menâkıb eserleri büyük önem arz etmektedir. Çünkü sonra yazılan eserlerin çoğunda ilk dönemde kaleme alınan eserlerden sıkça nakiller görülmektedir. Bu çalışmalar arasında İbn Ebî'l-'Avvâm'ın (ö. 335/946) *Fedâilü Ebî Hanife*, Saymerî'nin (ö. 436/1045) *Ahbâru Ebî Hanife*, Mekki'nin (ö. 568/1172) *Menâkıbu Ebî Hanife*, Kureşî'nin (ö. 775/1373) *el-Cevâhirü'l-mudıyye* ve Bezzâzî'nin (ö. 827/1424) *Menâkıbu Ebî Hanife*'si bulunmaktadır. Müellifin yaptığı nakillerden bazılarını bu eserlerde bulmak mümkün iken birçoğunu ise bu ve benzeri tabakât kitaplarında görmek mümkün değildir. Müellifin dört imam için zikrettiği birçok nakil gerek Hanefî tabakâtlarında gerekse biyografik eserlerde bulunmamaktadır. Eser bu yönüyle de daha farklı sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Müellifin özellikle İmam Züfer hakkında ifade ettiği bazı bilgiler burada sunulacak, yukarıdaki mezkûr çalışmalar ve İbn Kutluboğa'nın diğer eserleriyle karşılaştırılmasına gidilecektir.

Müellif, İmam Züfer'in hadis bilgisine dair oldukça mübalağalı ifadeler vermektedir. Örneğin, İmam Züfer'in 500 bin hadis yazdığını,⁷⁴ 200 bin hadisi İhlâs suresini ezberler gibi ezberlediğini,⁷⁵ 100 bin hadisi "Sizden birinizin Kur'an'dan bir sure ezberlediğiniz gibi" onları ezberlediğini,⁷⁶ 70 bin hadis ezberlediğini ve bunların hepsinin gözü önünde bulunduğunu,⁷⁷ ayrıca 30 bin hadisi ezberden imla ettirdiğini⁷⁸ belirtmektedir. Bunlarla alakalı olarak müellif şu kıssayı da nakletmektedir: Adamın biri İmam Züfer'in 200 bin hadis bilmiyorsa hanımına talak vereceğine dair yemin etmiş, orada bulunan fukaha onun bu sözüyle hanımını boşadığını söylemiş. Adam ve orada bulunanlar gelip İmam Züfer'e durumu sorduklarında "Sen yemininde hânis olmadın, zira ben 200 bin hadisi kişinin İhlâs suresini ezberlediği gibi ezberledim, müzakerelerde ise 800 bin hadis ezberledim" dediğini nakletmektedir.⁷⁹ Bu rivayet İmam Züfer'in hadis bilgisine dair en abartılı rivayettir. Söz konusu metindeki bu rivayetlere nazaran birçok kaynakta İmam Züfer'in hadis bilgisinin azlığından dolayı ehl-i hadis tarafından eleştirildiği görülmektedir.⁸⁰ Fakat zikri geçen abartılı rivayetler ne yukarıda ismi geçen beş eserde ne de İbn Kutluboğa'nın diğer eserlerinde görülmektedir. Bununla birlikte ehl-i hadisten İmam Züfer'in hadis bilgisinin azlığına dair getirilen eleştiriler İbn Kutluboğa tarafından değerlendirilmekte ve bu tenkitlere cevaplar verilmektedir. Ancak İbn Kutluboğa'nın verdiği cevaplar içerisinde İmam Züfer'in hadis bilgisine veya bu türden nakillere atıf olmaması şaşırtıcı bir durumdur. Zira İbn Kutluboğa'nın elinde bu türden rivayetler mevcut olsaydı, bunları İmam Züfer'e yapılan eleştirilere karşı verdiği cevaplarda kullanması beklenirdi. Ancak İbn Kutluboğa'nın, İmam Züfer'e yapılan tenkitleri daha

⁷⁴ *Menâkıbu Ebî Hanife*, 244, 99b.

⁷⁵ *Menâkıbu Ebî Hanife*, 244, 100b

⁷⁶ *Menâkıbu Ebî Hanife*, 244, 105b.

⁷⁷ *Menâkıbu Ebî Hanife*, 244, 96a.

⁷⁸ *Menâkıbu Ebî Hanife*, 244, 96a.

⁷⁹ *Menâkıbu Ebî Hanife*, 244, 100b-101a.

⁸⁰ Muhammed Zahid el-Kevserî, *Lemehâtü'n-nazar fi sireti'l-İmam Züfer* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, t.y.), 21; Ebü'l-Adl Zeynüddin Kasım b Kutluboğa b Abdullah İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte*, 4/315.

farklı argümanlar ile destekleyerek reddettiği görülmektedir.⁸¹

Müellif, metinde kimi beyitleri aktararak İmam Züfer'in bunlardan bazılarını çokça söylediğini, bazılarını ise inşâd ettiğini ifade etmektedir.⁸² İmam Züfer'in hayatını ele alan tabakât eserlerinin hiçbirisinde onun, şiir inşâd ettiğine veya bazı beyitleri “çokça söylediğine” dair herhangi bir rivayete rastlamadık. Ayrıca müellifin belirttiği bu beyitlerin İmam Züfer'den yaklaşık bir asır önce vefat eden Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye (ö. 69/688) nisbet edildiği de görülmektedir.⁸³

Müellifin İmam Züfer'in inşâd ettiğini söylediği beyitler ise İmam Züfer'den sonra yaşamış kişilerin dîvânlarında bulunmaktadır. Bu şiirlerden birisi de İmam Şafî'nin *Divân'*ında yer almaktadır.⁸⁴ İmam Şafî'nin *Divân'*ında yer alan bu şiirin, müellif tarafından kısmi değişiklik ve farklılıklarla⁸⁵ verildiği görülmektedir.⁸⁶

3. İç Tenkit

Apokrif metinleri inceleme safhaları yukarıda “dış tenkit” ve “iç tenkit” diye iki ana kısma ayrılmıştı. Dış tenkit aşamalarını metin içerisindeki örneklerle tamamladıktan sonra, eser “iç tenkit” safhalarına tâbi tutulacaktır. İç tenkit kısmının ilk aşamasıysa bu aşamanın ilk adımı olan “tarihsel yanlışlıklar”dır.

3.1. Tarihsel Yanlışlıklar

Uydurma metinlerin ortaya çıkarılmasında uygulanan yöntemlerden birisi de tarihsel verilerin kullanılmasıdır. Bu metot muhaddisler tarafından işletilmiş ve böylelikle bir haberin mevzu olup olmadığı kolaylıkla tespit edilmiştir.⁸⁷ Kullanılan bu yöntem ile işitmediği kimseden “işittim” diyerek veya görmediği kimseden “bana dedi ki” diyerek aktarma imkânı bulunmamaktadır. Aktarması durumunda ise bu

⁸¹ İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte*, 4/313-315.

⁸² *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 107a.

⁸³ Luvis Rızkullah b. Yusuf b. Abdülmesih el-Yesui Şeyho, *Mecâni'l-edeb fi hadâiki'l-Arab* (Beirut: Matbaatü'l-Abai'l-Yesuiyyin, 1897), 3/137.

⁸⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas Şafîi, *Divânü'ş-Şâfiî* (Beirut: Dârü'l-Ma'rife, 2005), 67.

⁸⁵ Mezkûr şiir müellif tarafından şöyle verilmektedir:

من همه في مطعم أو ملبس	واعلم بأن العلم ليس يناله
في حالتيه عاريا أو مكتس	إلا أخوا الحزم الذي يعنوا به
واهجر له طيب الرقاد وعلس	فاجهد لقدرك منه حظا وافيا
كنت الرئيس وكنت صدر المجلس	فتعد حتى إن حللت بمجلس

Şiir, İmam Şafî'nin *Divân'*ında yer aldığı şekliyle ise şu şekildedir;

من همه في مطعم أو ملبس	اعلم بأن العلم ليس يناله
في حالتيه: عاريا أو مكتسبي	إلا أخوا العلم الذي يعنى به
واهجر له طيب الرقاد وعيس	فاجعل لنفسك منه حظا وافرا
كنت الرئيس وفخر ذاك المجلس	فلعل يوما إن حضرت بمجلس

Tabakât müellifinin naklettiği şiirde altı çizili sözcüklerde irap hataları, tashif ve tağyirin olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle ilk dönem Arap şiiri için irap hatasının olması mümkün değildir. Bu durum ayrıca üzerinde durulmayı gerektirmektedir.

⁸⁶ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 106b-107a.

⁸⁷ Kandemir, *Mevzû Hadisler: Menşe'i - Tanıma Yolları - Tenkidi*, 189-191.

kimsenin yalancı veya müfteri olduğu ifade edilmektedir. Bu yöntem İslam ümmeti içerisinde ilk dönemden itibaren işletilegelmiş ve yöntemin bu ümmete mahsus olduğu ifade edilmiştir.⁸⁸ Aşağıda dört imamın menkıbelerinin anlatıldığı yerlerdeki tarihsel yanlışlıklara işaret edilecektir.

Müellif, İmam-ı A'zam'ın doğduğu zaman berhayat olan sahabilerden bazılarını saymaktadır fakat bu kimseler Ebû Hanîfe doğmadan vefat etmiş kişilerdir. Bunlar, Ebû Zer (ö. 32/653), Ebü'd-Derdâ (ö. 32/652), Muhammed b. Ebî Bekir (ö. 38/658), Hz. Hüseyin (ö. 61/680), Abdullah b. Zübeyr'dir (ö. 73/692).⁸⁹

Eserde Ebû Hanîfe'nin ders okuduğu sahabilerden bahsedilirken yedi isim sayılmaktadır. Fakat bunlardan bazıları Ebû Hanîfe doğmadan vefat etmiş, kimi ise sahabe olmayıp tabiînden olan kimselerdir. Ebû Hanîfe doğmadan vefat edenler arasında Abdullah b. Üneys (ö. 54/674), Ma'kûl b. Yesâr (ö. 59/679), Cabir b. Abdullah (ö. 78/697) bulunmaktadır. Müellif, aynı şekilde tabiînin muhaddislerinden olan Mutarrif b. Abdullah b. eş-Şihhîr'i (ö. 95/714), tabiînin fukahâsından sayılan Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) ve Sâlim b. Abdullah'ı (ö. 106/725), Ebû Hanîfe doğduğu zaman bulunan sahabiler arasında saymaktadır ki bu tamamen hatadır.⁹⁰ İbn Kutluboğa gibi alanında otorite bir âlimin bu kadar basit hatalara düşmesi ise oldukça güçtür.

Müellif, İmam Züfer'in menakıbında Ahmed b. Hanbel'den uzunca bir nakil yapmakta ve Ahmed b. Hanbel'in İmam Züfer hakkında "bize şöyle derdi" ifadesini nakletmektedir.⁹¹ Tarihsel olarak bu mümkün değildir. Zira Ahmed b. Hanbel'in 164/780 yılında doğduğu bilinmektedir. Bu tarihte İmam Züfer'in vefatı üzerinden altı yıl geçmiş bulunmaktadır. Yine müellif, İmam Züfer ile Yahya b. Maîn'in aynı mecliste olduklarını⁹² ve Yahya b. Maîn'in İmam Züfer'e sorulan sualleri naklettiği görülmektedir.⁹³ Yahya b. Maîn'in doğduğu 158/775 senesinde İmam Züfer'in vefat ettiği kaynaklarda sabittir. O yaştaki bir bebeğin İmam Züfer'e sorulan soruları anlayıp nakletmesi mümkün değildir.

Eserde İmam Züfer ile ilgili birçok rivayet İbn Semaâ (ö. 233/848) üzerinden nakledilmektedir. İbn Semaâ'nın doğum tarihi (130/747) göz önüne alındığında İmam Züfer ile karşılaşmaları mümkün gözükmemektedir. Her ne kadar tarihî olarak bu karşılaşma mümkün olsa bile, İbn Semaâ'nın İmam Züfer ile karşılaşması bilinmemektedir. Kaynaklarda İbn Semaâ'nın özellikle Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'den ders aldığı belirtilmektedir.⁹⁴ Ayrıca Zehebî (ö. 748/1348)⁹⁵ Kevserî (1879-1952)⁹⁶ ve diğer kaynaklarda,⁹⁷ İmam Züfer'in talebelerinin zikredildiği liste

⁸⁸ Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashabi'l-hadis* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1972), 39-40.

⁸⁹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 39b.

⁹⁰ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 41a.

⁹¹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 97b-98a.

⁹² *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 102b.

⁹³ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 98a.

⁹⁴ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 10/646.

⁹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 8/38.

⁹⁶ el-Kevserî, *Lemehâtü'n-nazar fi sireti'l-İmam Züfer*, 13.

⁹⁷ Murteza Bedir, "Züfer b. Hüzeyl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/528.

içerisinde İbn Semaâ'nın yer almadığı görülmektedir. Bu rivayetlerin diğer kaynaklarda olmaması ve İbn Semaâ'nın İmam Züfer'in talebelerinin sayıldığı liste içerisinde yer almaması, nakledilen bu rivayetleri meşkûk hale getirmektedir. Müellifin buna benzer bir yanlışı ise Ebû Hâzim el-Kâdî'nin (ö. 292/905) "işittim ki İmam Züfer şöyle diyor" naklinde kendini göstermektedir.⁹⁸ İmam Züfer ve Ebû Hâzim el-Kâdî'nin vefatları dikkate alındığında ikisi arasında neredeyse bir buçuk asra yakın (tam olarak 134 yıl) zaman dilimi bulunmaktadır. Birçok kaynakta Ebû Hâzim el-Kâdî'nin vefatı olarak yukarıda verilen tarih zikredilmektedir.⁹⁹ Ayrıca bu tarihler ikisinin vefatları dikkate alındığında olacak zaman aralığıdır. Ebû Hâzim el-Kâdî'nin, İmam Züfer'den onun kelamını dinleyecek ve anlayacak yaşta olması da dikkate alınacak olursa bu sürenin bir buçuk asrı bulması muhtemeldir. Bu kadar yaşamak ise neredeyse imkânsız görünmektedir.

Müellif, Ebû Yûsuf'un menâkıbını anlatırken Harun Reşîd'in meclisinde İmam Züfer, Ali b. Hamza el-Kisâî ve Ebû Yûsuf'un olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁰ Harun Reşîd'in (170/786) yılında halife olduğu bilinmektedir. Bu tarihte İmam Züfer'in vefatının üzerinden tam on iki yıl geçmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla böyle bir meclisin oluşması mümkün değildir. Müellifin aynı meclisi farklı bağlamda da zikretmesi mezkûr isimlerin sehven yazılma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.¹⁰¹

Müellifin tarihsel yanlışı içerisinde Ebû Yûsuf'un eserleri olarak belirttiği onlarca kitap da yer almaktadır. Çünkü isimleri sıralanan kitapların¹⁰² Ebû Yûsuf'tan asırlar sonra kaleme alındığı bilinmektedir. Zikri geçen hem usûl hem fûru fıkıhla ilgili kitapların Ebû Yûsuf'la alakası bulunmamaktadır. Ayrıca belirttiği kitaplar içerisinde Ebû Yûsuf'un kaleme aldığı bilinen¹⁰³ *Kitâbü'l-Harâc, el-Âsâr, İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* gibi meşhur eserlerinin bu liste içerisinde bulunmaması ise şaşırtıcı bir durumdur. İbn Kutluboğa diğer eserinde Ebû Yûsuf'un zikri geçen kitaplarına yer verirken burada mezkûr çalışmalara atıfta bulunmaz. *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'de Ebû Yûsuf'un *et-Tefsîrül-kebîr* isimli bir tefsir, usûl-i dinden hacimli iki eser ve dört tane de usûl-i fıkıhtan eser kaleme aldığı ileri sürülmüştür.¹⁰⁴ Bahsi geçen eserlerin Ebû Yûsuf'tan çok sonra kaleme alınan eserler olduğu da anlaşılmaktadır. Bunlarla beraber İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*'inde Ebû Yûsuf'un biyografisini ele aldığı kısımda bu eserlere yer vermez.¹⁰⁵ İbn Kutluboğa'nın *Tâcü't-terâcim*'i yazma gayesi de dikkate alındığında bu eserlerden bahsetmemesi veya bu kadar eseri atlamış olması düşünülemez.

Müellifin tarihsel yanlışlıklarını barındıran bu durum, İmam Muhammed'in eserlerini serdettiği kısımda da görülmektedir.¹⁰⁶ İmam Muhammed'in eserlerinin bize kadar tam olarak ulaştığı iddialarıyla¹⁰⁷ birlikte apokrif metindeki listeye

⁹⁸ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 96b.

⁹⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 182; Zehebî, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, 13/154.

¹⁰⁰ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 68b.

¹⁰¹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 81a.

¹⁰² *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 75b-76a.

¹⁰³ İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, 1/256-257.

¹⁰⁴ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 75b-76a.

¹⁰⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 315-317.

¹⁰⁶ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 81b-82a.

¹⁰⁷ Abdülkerim Zeydân, *el-Medhal li-dirâseti's-şerîati'l-İslâmiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2002), 134.

bakıldığında, bu listedeki onlarca eserin İmam Muhammed'le alakasının olmadığı rahatlıkla görülecektir.

Metin sahibinin, İmam Züfer'in İmam Muhammed'in Re'y kadısı olduğundan bahsettiği görülmektedir.¹⁰⁸ Kaynaklar İmam Muhammed'in önce Rakka sonra Re'y kadılığına atandığını kaydetmektedir.¹⁰⁹ Her iki atamanın da Harun Reşîd döneminde olduğu bilinmektedir. Bu atama Harun Reşîd'in tahta geçtiği sırada (170/786) olsa bile -ki geç olma ihtimali daha yüksek-¹¹⁰ bunu İmam Züfer'in bilmesi imkansızdır. Çünkü bu tarihte yukarıda da ifade edildiği gibi İmam Züfer'in vefatı üzerinden on iki sene geçmiş bulunmaktadır.

Eserde Ebû Yûsuf'un menakıbı anlatılırken Ebû Yûsuf vefat ettiği vakit İmam Züfer ve İmam Muhammed'in Ebû Yûsuf'un kabri başında durarak hüngür hüngür ağladıkları ifade edilmektedir.¹¹¹ Halbuki İmam Züfer'in, Ebû Yûsuf'tan tam 24 sene önce vefat ettiği kaynaklarda sabittir. Böyle bir olayın olması asla mümkün değildir.

Müellif, İmam Muhammed'in menâkıbını anlattığı kısımda ise İmam Muhammed'den Buhârî (d. 194/810), Müslim (d. 206/821), Ebû Dâvud (d. 202/817), Sehl b. Tüsterî (d. 203/818), Cüneyd Bağdâdî (d. 220'ye yakın/834-35) gibi isimlerin ders aldıklarını zikretmektedir.¹¹² İmam Muhammed'in vefatı hakkında farklı rivayetler bulunsa da¹¹³ 189/805 yılında vefat ettiği kaynaklar neredeyse ittifak halindedir.¹¹⁴ Mezkûr şahısların hepsinin İmam Muhammed'in vefatından sonra dünyaya geldikleri tarihi verilerle sabittir.

Metin müellifinin kullandığı bazı istilahlara var ki onları da bu başlık altında zikretmek doğru olacaktır. Zira bu istilahlara Hanefî mezhebinin kurucu imamlar dönemine ait veyahut onların dilinde olmayan ifadelerdir. Bu açıdan müellifin zikrettiği bu ifadeler de tarihsel yanlışlık barındırmaktadır. Bunlardan birisi "Şeyhülislam" ifadesidir. Müellif metinde, iki kişinin İmam Züfer'e gelerek "ya Şeyhe'l-İslâm" dediğini nakletmektedir.¹¹⁵ İstilah olarak bu lafzın "X. yüzyılın ikinci yarısında ortaya" çıktığı¹¹⁶ ifade edilmektedir. Yine yanlış kullanılan istilahî diğer bir tabir de "Ehl-i sünnet ve'l-cemâat" ifadesidir. Eserde İmam Züfer'e yapılan hayır hasenatın ölmüş kimseye ulaşip ulaşmayacağına dair soru sorulmuş, bu soruya karşılık İmam Züfer "ehl-i sünnet ve'l-cemâat'e" göre bunun caiz olduğunu söylemiştir.¹¹⁷ Müellifin İmam Züfer'in dilinden naklettiği bu tabirin o dönemde kullanılmadığı ifade edilebilir. Zira bu istilah için "günümüze ulaşan kaynaklar içinde ehl-i sünnet tabirine yer veren en eski eserin, Ahmed b. Hanbel'e atfedilen *er-Red 'ale'z-zenâdika ve'l-*

¹⁰⁸ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 100a.

¹⁰⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcüt't-terâcim*, s. 238.

¹¹⁰ Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin hukuk anlayışı* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2003), 23-24.

¹¹¹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 77a.

¹¹² *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 82b.

¹¹³ Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyeye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, ed. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 1978, 3/125.

¹¹⁴ İbn Kutluboğa, *Tâcüt't-terâcim*, 238; İbn Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî, *Bulûğü'l-emânî fi sîreti'l-İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî* (Kahire : Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 1998), 72.

¹¹⁵ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 106a.

¹¹⁶ Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/91.

¹¹⁷ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 98a.

*Cehmiyye*¹¹⁸ olduğu belirtilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in vefatı dikkate alındığında¹¹⁹ İmam Züfer ile aralarında hemen hemen bir asırlık zaman dilimi olduğu görülmektedir. Kullanılan ıstılahî tabirlerin o döneme ait olmaması da tarihsel yanlışlıklara örnek teşkil etmektedir.

3.2. Referansların Tahlili

İç tenkit safhalarının ikinci adımında ise müellifin referanslarının tahlili yapılacaktır. Müellifin apokrif metinini "hayal mahsülü" bir ürün olmaktan çıkarmak için selef ulemaya sıkça atıf yaptığı görülmektedir. Fakat aşağıda da detaylı şekilde gösterileceği üzere müellifin yapmış olduğu atıfların zikri geçen eserlerde mevcut olmadığı görülecektir. Müellif, dört imamın menâkıbını zikretmeden önce genellikle kaynak olarak birkaç eser ismi zikretmektedir. Bunlar arasında İbn Sa'd (ö. 230/845), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), İbn Hallikân (ö. 681/1282) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) bulunmaktadır. Bunlarla birlikte müellif sıkça Abdülkadir el-Mardîni ve eseri *el-Cevâhirü'l-mudîyye fi tabakâti'l-Hanefiyye* eserine de atıf yapmaktadır. Müellif, kimi yerde sadece Abdülkadir ismi ile yetinip künyeyi belirtmezken,¹²⁰ bazen de sıkça kullanmasına rağmen eserin ismini yanlış vermektedir.¹²¹ Bunlarla birlikte *el-Cevâhirü'l-mudîyye*'nin müellifi Abdülkadir b. Muhammed'in nisbesi el-Kureşî olup, el-Mardîni şeklinde nisbesi verilmediği birçok kaynakta görülmektedir.¹²²

Müellif, dört imamın menâkıblarının hemen hepsinde yukarıdaki isimlerin eserlerine yer vermekte ve naklettiği bilginin kaynağı olarak bu kişilerin eserlerine işaret etmektedir.¹²³ Fakat müellifin naklettiği birçok rivayeti ismi geçen eserlerde bulmak mümkün değildir. Musannifin şahıs ismi vererek aktardığı bilgiler dışında, özellikle eser ismi verdiği yerlerde dahi mezkûr bilginin olmadığı görülmektedir. Bunların başında ise Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîh'i*,¹²⁴ Kureşî'nin *el-Cevâhirü'l-mudîyye*'si¹²⁵ olmakla beraber, zikredilen kimi eserlerde de aynı durum söz konusudur.¹²⁶ Eserdeki bu tarz yanlışların hepsine işaret edilmeyecektir. Zira makalenin başından buraya kadar eserdeki uydurma nakillere, çelişkili ifadeler ve tarihi verilerle uyuşmayan birçok rivayete yer verildi.¹²⁷ Bu nakillerden hareketle apokrif metinlerdeki mevcut verilerin tasnifi şu şekilde yapılabilir:

¹¹⁸ Abdullah Aydın, "Ehl-i Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/526.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i dışında bizzat kaleme aldığı eseri olmadığı, ona nisbet edilen eserlerin tamamının onun vefatından sonra yazıldığı belirtilmiştir. M. Yaşar Kandemir, "Ahmed b. Hanbel (Hayat)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/77.

¹²⁰ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 71b.

¹²¹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 84a.

¹²² Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/42; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/596; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meshurları*, 150.

¹²³ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 39b, 63b, 81b, 95a.

¹²⁴ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 84a, 95a.

¹²⁵ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 75a, 78a, 95a.

¹²⁶ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 49a, 85b.

¹²⁷ Müellif eserinde birçok kitaptan nakilde bulunmaktadır. Ancak belirttiği kaynaklarda verilen bilgiye rastlanmamıştır. Müellifin kaynak olarak zikrettiği ancak belirttiği eserde bulunmayan uydurma bazı nakillere örnek olarak bk: İbn Sa'd: 47b, 63b, 66a, 81b, 85a, *Târîhu Bağdâdî*: 47b, 63b, 66a, 77a, 81b, 84a, 85a, 95a, İbn Hallikân: 47b, 63b, 66a, 81b, 85b, İbn Kesîr: 47b, 63b, 66a, 81b, 85a, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*: 71a, 75a, 78a, 81b, 82b, 84a, 95a.

- a. Klasik kaynaklardaki bilgilerle örtüşen nakiller
- b. Klasik kaynaklardaki bilgilerden birisinin tercih edildiği bilgiler
- c. Klasik kaynaklardaki rivayetlerle tearuz halindeki bilgiler
- d. Klasik kaynaklarda mevcut olmayan bilgiler;
 - i. Diğer kaynaklarla uzlaştırılabilecek mahiyette olanlar
 - ii. Tamamen uydurma bilgi olanlar

Bu taksimat standart bir sınıflandırma olmamakla birlikte bu ve benzeri metinlerin hemen hepsinde uygulanabilecek bir tasniftir.¹²⁸

3.3. Müellifin Ele Aldığı Konulardaki Çabanın Yönü

Bu kısım bir metnin apokrif olup olmadığını belirleyecek aslı unsurlardan değildir. Bundan dolayı da en son sırada verilmiştir. Ancak belli oranda apokrif olduğu tespit edilen metinler için bu kısım da önem arz etmektedir. Zira uydurma olduğu düşünülen metinlerde bir telif amacı hedeflenmektedir. Bu açıdan söz konusu eserlerin güttüğü amacın tespiti önemlidir. Bu başlık altında tenkit safhalarının sonuncusu olan müellifin “ele aldığı konulardaki çabanın yönü” ele alınacaktır. Bu bölüm dış tenkit aşamalarından metni yazmaya sevk eden saiklerin belirlenmesiyle yakından ilişkilidir. Ancak ilk kısım daha çok çıkarıma dayalıyken, bu kısım ise müellifin yazılı metin üzerinden vermek istediği mesajlarla ilgilidir. Bu mesajlar arasında metinde de açıkça görüldüğü üzere birçok konuda örnek bulmak mümkündür. Akidevî bahisler, ehl-i hadis ehl-i re’y vurgusu, toplumda fitne unsuru sayılabilecek davranışlara karşı emri bi’l-ma’rûf arzusu, kamu görevlilerine nasihat gayesi ve mezhebi terviç hedefi gibi dönemin entelektüel tartışmalarını içeren konular bunlar arasındadır.

Eserde müellifin imanın mahiyeti ve imanın artıp eksilmesi gibi akidevî tartışmalara girdiği görülmektedir. Bu meselelerde müellif kendisini Hanefî-Mâturîdî çizgide konumlandırmıştır. Diğer birçok meselede olduğu gibi bu konuda da müellif, Ebû Hanîfe’nin görüşünü aldığı ifade etmektedir.¹²⁹ Müellifin yine kendisini Ehl-i sünnet olarak konumlandığı ve Mu’tezile’ye reddiyelerde bulunduğu da görülmektedir.¹³⁰ Müellifin ilm-i kelama olan mesafeli yaklaşımı kendini birçok yerde göstermektedir. Ebû Yûsuf’un ağzından “Ebû Hanîfe bizi kelimâ konulara dalmaktan yasakladı” ifadesi,¹³¹ riya, haset gibi kalbî marazları tedavi etmenin gerekliliğini farz-ı ayn olarak sayarken ilm-i kelamî farz-ı ayn’dan saymaması¹³² bunun tipik örneklerindedir. Ayrıca ehl-i re’y ve ehl-i hadis arasındaki tartışmalara değinerek bu hususta Ebû Yûsuf’un konumuna işaret etmektedir.¹³³

Müellifin Ebû Yûsuf’un menâkıbını anlattığı kısımda özellikle mesajını daha net olarak verme çabasında olduğu ifade edilebilir. Zira müellif, Ebû Yûsuf’un ağzından farz-ı kifâyenin kısımlarını sayar, önemine işaret eder ve konu hakkında uzunca

¹²⁸ Eserde bu başlıkların altına konabilecek birçok örnek bulunmaktadır. Fakat bu örneklerle ilgili kısımlarda temas edilmiştir. Tekrara düşmemek adına ayrıca bu başlıklar altında zikredilmemiştir.

¹²⁹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 91b, 92a, 92b, 93a.

¹³⁰ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 98a.

¹³¹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 68a.

¹³² *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 70b.

¹³³ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 73a.

bir anlatı sunar. Emr-i bi'l-ma'ruf'un farz-ı kifaye olduğu, önemi, gerekliliği ve delillendirilmesi müellif tarafından yapılır.¹³⁴ Müellif, özellikle emri bi'l-ma'rufun gerekliliği ve bunun sadece valiler, murakıb veya makam sahibi kimselerle alakalı olmayıp tüm Müslümanları ilgilendirdiğini ifade eder. Ayrıca toplumda görülen olumsuz davranışlara karşı yapılacakların dile getirildiği de görülür.¹³⁵ Ancak müellifin emri bi'l-ma'ruf tavsiye ederken dahi dört imam için kaynaklarda yer verilmeyen ve asılsız rivayetler kullanması tam anlamıyla bir paradokstur.

Müellifin dönemi itibariyle özellikle vali, murâkıb, muhtesib¹³⁶ gibi kamu çalışanlarına ve bunların görevlerine dair vurgusunun müşahede edilmektedir. Eserde İmam Züfer üzerinden muhtesibin görevleri ve yetkileri verilmeye çalışılır¹³⁷ ayrıca müellif, köle efendi ve Müslümanlar ile ehl-i zimmetin münasebetlerine işaret edilir.¹³⁸ Sultan ve reaya arasındaki ilişki dile getirilerek bunlar arasındaki uyuma ve masyet olmadığı sürece sultana itaata yer verilir.¹³⁹

Tüm bunlarla birlikte metnin geneline dair mezhep imamlarının aşırı şekilde övüldüğü belirtilmelidir. Eserde hadis kitaplarında mevcut olan hadisler bulunmakla beraber mevzu hadislerin varlığı da görülmektedir.¹⁴⁰ Metnin birçok yerinde verilmek istenen mesajın rüya yoluyla desteklenmesi, doğruluğu veya yanlışlığını test etme imkânı olmayan birçok olayın rüyalar üzerinden verilmesi de dikkat çekmektedir.¹⁴¹ Bu rüyaların genellikle imamları yüceltme bağlamında nakledildiği, kimi zaman ise Hz. Peygamber'in ve sahabenin de bizzat konuşmalara dahil edildiği görülmektedir.¹⁴²

Eserin kaleme alınmasındaki en önemli etken olarak ifade ettiğimiz mezhebî rekabetin yanında, müellifin toplumsal sorunlara da işaret ettiği görülmektedir. Müellif yukarıda işaret edilen ictimaî sorunların yanı sıra, toplumda fitne unsuru sayılan şeylere karşı da vurgu yapmaktadır.

Tüm bunlardan sonra İbn Kutluboğa'ya nisbet edilerek böyle bir metin kaleme almasında birkaç sebep ön plana çıkmaktadır. Bunlar arasında özellikle müellifin yaşadığı dönem ve coğrafyada Hanefilere karşı olan algıyı kırmak, Hanefî mezhebinin propagandasını yapmak, metnin yazıldığı yer Mısır kabul edilecek olursa Şafiî cenahına karşı Hanefî ulemasının ön plana çıkartmak ve mezhebe hizmet gayesi gütmek bu sebeplerden öne çıkanlar arasındadır.

Bunlarla birlikte müellifin satır aralarında vermek istediği mesajı ümmetin otorite olarak gördüğü isimler üzerinden vermek istemesi, böylelikle sözün reddedilmesinin önüne geçilmesi ve kabul oranının artırılma çabası görülmektedir. İmam-ı A'zam ve diğer üç imamın aşırı şekilde övülerek insanların nazarında yüceltilmesi ve sempati kazandırma çabası, böyle bir çalışma ile mezkûr kimselerden ahirette

¹³⁴ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 68b, 69a, 69b, 70a, 70b.

¹³⁵ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 69a.

¹³⁶ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 69b, 103a.

¹³⁷ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 103a.

¹³⁸ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 103a, 103b.

¹³⁹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 103b.

¹⁴⁰ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 40a.

¹⁴¹ *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 22a, 26b, 49b, 62a, 75a, 87b, 90a.

¹⁴² *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, 244, 49b.

istimdat algısı, kaynaklara yeni yön verme girişimi, bilinçli tercihle tarihi verileri tahrif çabası gibi nedenlerin böyle bir eser telifinde etkili olduğu ifade edilebilir. Yukarıdaki listeye birkaç madde daha eklenebilir ancak eserin telif sebepleri arasında ilk iki madde baskın gözükmektedir.

Sonuç

Menâkıb ismiyle oluşan literatürün İslâm kültüründeki yeri bilinmektedir. Bu alanda farklı amaçlara matuf eserlerin de kaleme alındığı görülmektedir. Bu makalede İbn Kutluboğa'ya nisbet edilen *Menâkıbu Ebî Hanîfe* isimli yazma eser inceleme konusu yapılmıştır. Eserin İbn Kutluboğa'yla olan nisbeti gerek kendi döneminde gerekse sonraki biyografik eserler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. *Menâkıbu Ebî Hanîfe* incelenirken metin-müellif ilişkisini ortaya koymak için tabakât eserlerine başvurulmuştur. Ancak gerek İbn Kutluboğa'nın çağdaşı gerekse sonrasındaki birçok kaynakta *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'nin İbn Kutluboğa'ya nisbet edildiği görülmektedir. Bu durum metin etrafında birçok problemi beraberinde getirmektedir. Bu problemlerin tanımlanması ve apokrif metinler üzerinde yapılacak incelemeler için tahlil safhaları meydana getirilmiştir. Oluşturulan tetkik ve tahlil aşamaları apokrif olduğu düşünülen tüm metinler için uygulanabilecek bir mahiyet arz etmektedir.

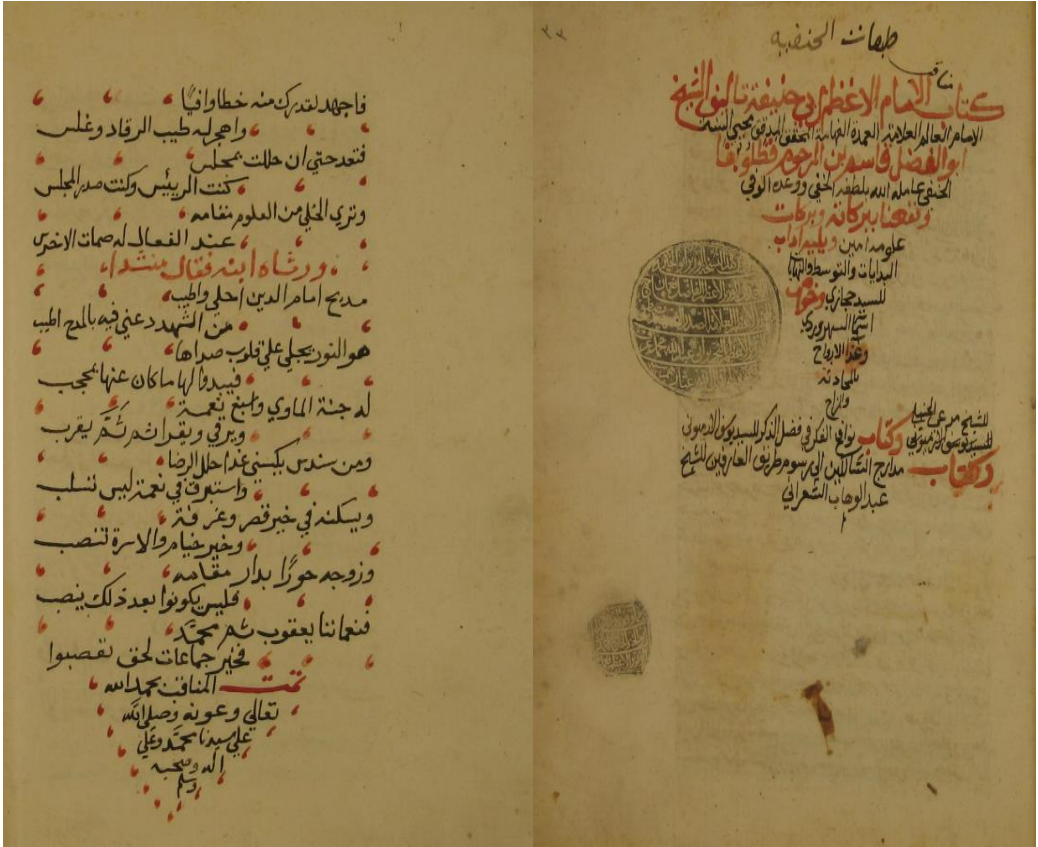
Menâkıbu Ebî Hanîfe ve benzeri metinlerin içerikle birlikte kaleme alındığı coğrafyaların da öneminin büyük olduğu ifade edilmelidir. Zira bu tür çalışmalar bünyesinde birçok şeyi barındırmaktadır. Biyografisi ele alınan kimselerin rol model kabul edilip onların hayatlarının örnek olarak sunulması, şahsi çıkar amacı gütmemesi, mezhep müntesibinin kendi mezhebini öne çıkarma gayreti, kaynak olma hedefi, yerleşik algıyı kırması ve yeni bir hareket alanı oluşturması gibi nedenlerin bu tür eserlerin kaleme alınmasında etkili olduğu belirtilmektedir.

Mısır coğrafyasında ve X/XVI. yüzyılda yazıldığı düşünülen mezkûr eser bu yönüyle ele alındığında, Hanefî fukahasını öne çıkartması ve Hanefî mezhebine alan açmaya matuf bir çalışma olması da muhtemeldir. Zira Şafiî mezhebinin temerküz ettiği Mısır coğrafyasında Hanefî ve Şafiî fakihlerinin birbiriyle temasının belli alanlarda eserler verilmesine sebebiyet verdiği bilinmektedir.

Hanefî mezhebinin kurucu dört imamının menâkıblarının anlatıldığı eserde birçok mevzu rivayet görülmektedir. Dört imamın menâkıbında aşırı övgü ve abartılı rivayetlerin olduğu göze çarpmaktadır. Makalede özelde İmam Züfer'in biyografisindeki bilgiler ele alınmakla beraber diğer imamların menâkıblarında geçen bilgilere de yer verilmektedir. İmamların biyografilerindeki birçok naklin tarihsel olarak gerçekleşmesi mümkün olmayan veriler barındırması, söz konusu nakillerin İbn Kutluboğa'nın eserlerinde ve diğer menâkıblarda yer almaması metnin İbn Kutluboğa adına oluşturulduğu düşüncesini desteklemektedir. Ayrıca apokrif metinde diğer mezheplerin tabakâtlarında yer alan rivayetlerin farklı bir veçhete sokularak Hanefî imamlar üzerinden sunulması, Hanefî mezhebinin muteber tabakât eserlerinde yer almayan onlarca rivayete yer verilmesi, İbn Kutluboğa'nın diğer eserlerinde bu eserdeki nakillere temas etmemesi ve onun diğer kitaplarında bu çalışmasına atıfta bulunmaması gibi nedenler, eserin İbn Kutluboğa adına uydurulduğu gösteren önemli ipuçlarıdır.

Makalede *Menâkıbu Ebî Hanîfe* ve benzeri apokrif metinlerdeki bilgi tasnifine yer verilerek mevcut verilerin konuları ve işlem katmanları belirtilmektedir. Mezkûr tasnifin hem eserin iyice incelenmesini hem de bize ulaşan bu bilgilerin kullanılmasındaki metodu içerdiği belirtilebilir. Böylelikle bu tarz eserlerdeki bilgilerin ne toptan reddine ne de toptan kabulüne gidilmeden yapılabilecek taksimata işaret edilmektedir.

Menâkıbu Ebî Hanîfe oluşturulan tahlil süzgeçlerinden geçirildiğinde, eserdeki mevcut hataların İbn Kutluboğa gibi otorite kabul edilen birisi tarafından yapılması mümkün olmayan yanlışlar olduğu görülmektedir. Bu durumu destekleyecek olan şeylerin başında müellifin diğer eserleri gelmektedir. Zira bu çalışmalar gerek mezhep içerisinde gerekse yazıldığı alanda dikkate alınan, temsil gücü yüksek ve sonraki ulemanın temel referans kaynakları arasında yer alan eserler olduğu bilinmektedir. Ayrıca oluşturulan tahlil sayfaları *Menâkıbu Ebî Hanîfe* üzerinde gerçekleştirildiğinde onlarca yanlışın varlığı net olarak gözükmemektedir. Nitekim ilgili başlıklar altında bu örneklere yer verilmiştir. Tüm bunlardan hareketle *Menâkıbu Ebî Hanîfe*'nin yukarıda zikredilen nedenlerle birlikte düşünüldüğünde, İbn Kutluboğa adına oluşturulmuş apokrif bir metin olduğunu söylemek mümkündür.

Menâkıbu Ebî Hanîfe'nin ilk ve son sayfası

Acknowledgement / Teşekkür: Thanks to ISAM management for his contributions within the scope of the Researcher Training Project (AYP); additionally, I would like to thank my teacher, Assoc. Dr. Berat Açıl followed the writing process of the article. / Araştırmacı Yetiştirme Projesi (AYP) kapsamında sunduğu katkılardan dolayı İSAM yönetimine ayrıca makalenin yazım sürecini takip eden Doç. Dr. Berat Açıl hocama teşekkür ederim.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Aycan, İrfan. *Apokrif Tarih Yazıcılığı: Mısır'ın Fethi Bağlamında Bir Eser İncelemesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2003.
- Aydınlı, Abdullah. "Ehl-i Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b Ali b Sabit Hatîb el-. *Şerefu ashabi'l-hadîs*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1972.
- Baktır, Mustafa. "Eşbâh ve Nezâir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/456-457. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Bedir, Murteza. "Züfer b. Hüzeyl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/527-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-. *Menâkıbü's-Şafîi*. 2. Cilt. Kahire: Dârü't-Türas, 1970.
- Bikaî, Ebü'l-Hasan Burhaneddin İbrâhim b. Ömer b. Hasan. *Unvânü'z-zamân bi-terâcimi's-şüyûh ve'l-akrân*. Yazma, ts.
- Çeker, Huzeyfe. "Ebû Hanîfe Menâkıblarının Yazma Nüshaları". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi = Journal of Critical Edition of Islamic Manuscripts* 1/1 (2018), 269-300.
- Çeker, Huzeyfe. *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Çeker, Huzeyfe. *Hanefî Mezhebinde Biyografi Geleneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018.
- Çeker, Huzeyfe. "Hanefî Tabakatlarının Yazma Nüshaları". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 1/2 (2018), 83-119.
- Celebî, Hacı Halife Mustafa b Abdullah Katib. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü İhyai't-turâsi'l-Arabî, 1941.
- Erünsal, İsmail E. *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphâne*. Timaş Yayınları, 2018.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî. *Ukûdu resmi'l-Müftî*, 1243.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Târîhu Dımaşk*. 80 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995.
- İbn İyâs, Ebü'l-Berekat Zeynüddin Muhammed b Ahmed. *Bedai'z-zuhur fi vekâi'i'd-duhur*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyan, el-Ma'hedü'l-Almani li'l-Ebhasi's-Şarkıyye, 2010.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah. *et-Tashîh ve't-tercîh ala Muhtasari'l-Kudûrî*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddin Kasım b. Kutluboğa b. Abdullah. *Tâcü't-terâcim*. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1992.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddin Kasım b Kutluboğa b Abdullah İbn. *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-Kütübi's-sitte*. 9 Cilt. San'a: Mektebetü İbn Abbas-Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-İslamiyye ve Tahkiki't-Türas ve't-Terceme, 2011.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men*

- zeheb. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1986.
- İbnü'n-Nedim, Ebü'l-Ferec Muhammed b İshak. *el-Fihrist*. ed. Rıza, Teceddüd, 1971.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kandemir, M. Yaşar. "Ahmed b. Hanbel (Hayatı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/75-80. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadisler: Menşe'i - Tanıma Yolları - Tenkidi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2002.
- Kaya, Eyyüp Said. "Tabakat (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/292-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kayapınar, Durmuş Ali. "ez-Zeccâc'a Nisbet edilen 'İrabü'l-Kur'ân' Kimindir? Ve Bu Kitabın Gerçek Adı Nedir?" *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1997), 81-108.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemül-müellifin: terâcimu musannifi'l-kütübî'l-Arabiyye*. 13 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Kevserî, Muhammed Zâhid b el-Hasan el-. *Bulûgü'l-emânî fi sîreti'l-İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî*. Kahire : Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 1998.
- Kevserî, Muhammed Zahid el-. *Lemehâtü'n-nazar fi sîreti'l-İmam Züfer*. el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.
- Kinânî, Ebü'l-Hasan Ali b Muhammed b Arrak el-. *Tenzihü's-şerîati'l-merfû'a 'ani'l-ahbârî's-şen'ati'l-mevzû'a*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, ts.
- Kureşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b Muhammed. *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakati'l-Hanefiyye*. 5 Cilt. ed. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 1978.
- Kut, Günay - Bayraktar, Nimet. *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1984.
- Kutluer, İlhan. "Bir Reddiyenin Anatomisi: İbn Hazm'a Nisbet Edilen er- Redd 'ale'l-Kindî el-Feylesûf Adlı Risalenin Tahlili". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2001), 23-40.
- Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b Muhammed. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Maas, Paul. *Stemmatik: Tenkitli Metin Neşrinde Soy-Ağacı Yaklaşımı*. çev. Murteza Bedir. İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Meşûhî, Abid Süleyman. *et-Tezvir ve'l-İntihâl fi'l-Mahtutâtî'l-Arabiyye*. Riyad, 1422.
- Özcan, Abdülkadir. "Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/263-265. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Paşa, Babanzade Bağdatlı İsmail. *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. Beyrut: Dâru İhyai't-turâsî'l-Arabî, 1955.
- Sakallı, Talat. "İbn Kutluboğa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/152-154. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b Abdirrahmân b Muhammed. *ed-Dav'ü'l-lâmi [li-ehli'l-karnî't-tâsi']*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-cil, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b İdris b Abbas. *Dîvânü's-Şâfiî*. Beyrut : Dârü'l-Ma'rife, 2005.
- Şevkanî, Ebû Abdullah Muhammed b Ali b Muhammed el-Havlani. *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsin men ba'de'l-karnî's-sâbi'*. 2 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Şeyho, Luvis Rızkullah b Yusuf b Abdülmesih el-Yesui. *Mecânî'l-edeb fî hadâiki'l-Arab*. Beyrut: Matbaatü'l-Abai'l-Yesuiyyin, 1897.
- Taş, Aydın. *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybanî'nin Hukuk Anlayışı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2003.
- Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Zeydân, Abdülkerim. *el-Medhal li-diraseti's-şerîati'l-İslâmiyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2002.

Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: kâmûsu teracimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arabi'l-mübta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1984.
er-Reyhân li menâkibi'n-Nu'mân. III. Ahmed Kitaplığı, 2668.
Tabakâtü'l-Hanefiyye. Süleymaniye Kütüphanesi, 244.